

Jan Sikora

KSZTAŁCENIE W ZAKRESIE PRZEDSIĘBIORCZOŚCI W POLSKIM SYSTEMIE EDUKACYJNYM

ПРОФЕСІЙНА ПІДГОТОВКА В СФЕРІ ПІДПРИЄМНИЦТВА В ПОЛЬСЬКІЙ СИСТЕМІ ОСВІТИ

BUSINESS BASICS TEACHING IN POLISH EDUCATIONAL SYSTEM

Zasadniczą przesłanką reformy systemu oświaty w Polsce wdrożonej w 1999 roku było zorganizowanie procesu kształcenia dzieci i młodzieży w taki sposób, aby zapewnić warunki dla zaspokojenia potrzeb rozwojowych wychowanków¹. W ramach projektu reformy przyjęto, że proces kształcenia realizowany będzie w sekwencji:

- szkoła podstawowa – aktywność,
- gimnazjum – samodzielność,
- szkoła średnia – dojrzałość.

Cele edukacji szkolnej realizowane są na bazie *Podstaw programowych* – dokumentów ogłaszanych przez ministra edukacji narodowej. W dokumencie tym, obok założeń organizacyjnych, określone są cele i zadania szkoły oraz treści kształcenia, które stanowią podstawę do opracowania przedmiotowych programów kształcenia.

W ramach podstaw programowych odniesionych do poszczególnych etapów kształcenia szkolnego uwzględniona została potrzeba przygotowania wychowanków do aktywnego uczestnictwa w społeczeństwie funkcjonującym w warunkach gospodarki rynkowej.

W podstawie programowej dla szkoły podstawowej przewiduje się między innymi realizację następujących zadań:

¹ MEN, *Reforma systemu edukacji – projekt*, Warszawa: WSiP 1998, s. 15.

- dbałość o to, aby dziecko mogło nabywać wiedzę i umiejętności potrzebne do rozumienia świata (w tym zagwarantowanie mu dostępu do różnych źródeł informacji i możliwości korzystania z nich),
- sprzyjanie rozwojowi cech osobowości dziecka koniecznych do aktywnego i etycznego uczestnictwa w życiu społecznym².

W podstawie programowej dla gimnazjum w ramach przedmiotu *wiedza o społeczeństwie* przewiduje się między innymi kształtowanie u uczniów postaw warunkujących sprawne i odpowiedzialne funkcjonowanie we współczesnym świecie, obejmujące:

- znaczenie pracy i przedsiębiorczości w procesie zaspokajania potrzeb,
- zapoznanie uczniów z podstawowymi mechanizmami charakterystycznymi dla gospodarki rynkowej,
- zasady organizacji działalności gospodarczej³.

Edukacja w zakresie przedsiębiorczości w szkole podstawowej i gimnazjum ma charakter propedeutyczny i dopiero kształcenie na poziomie średnim powinno zapewnić wyposażenie uczniów w wiedzę i umiejętności niezbędne do owocnego funkcjonowania w warunkach typowych dla współczesnej gospodarki kapitalistycznej. W ogólnokształcących szkołach ponadgimnazjalnych zadania te realizowane są w ramach wprowadzonego w 2002 roku przedmiotu *podstawy przedsiębiorczości*, a w szkołach zawodowych także w ramach innych przedmiotów o profilu ekonomicznym. Kształcenie na tym poziomie obejmuje:

- formowanie postaw przedsiębiorczych u wychowanków,
- zasady funkcjonowania gospodarki rynkowej, w tym rolę i znaczenie państwa oraz instytucji rynkowych,
- zasady organizacji i funkcjonowania przedsiębiorstw,
- funkcjonowanie rynku pracy⁴.

Obok *podstaw przedsiębiorczości* do programów szkolnych został wprowadzony przedmiot uzupełniający *ekonomia w praktyce*. Celem kształcenia

² Podstawa programowa kształcenia ogólnego dla szkół podstawowych (Załącznik nr 2 do Rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z dnia 27 sierpnia 2012 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół).

³ Podstawa programowa kształcenia ogólnego dla gimnazjów i szkół ponadgimnazjalnych, których ukończenie umożliwia uzyskanie świadectwa dojrzałości po zdaniu egzaminu maturalnego (Załącznik nr 4 do Rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z dnia 27 sierpnia 2012 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół).

⁴ Tamże.

w ramach tego przedmiotu jest nabycie umiejętności kompletnej realizacji przedsięwzięcia: od pomysłu, poprzez przygotowanie planu i wdrożenie go, aż do analizy efektów⁵.

Realizacja sformułowanych w ten sposób celów dydaktyczno-wychowawczych odbywa się na podstawie dokumentów określających ramy pracy szkoły, do których należą:

- szkolny zestaw programów nauczania,
- program wychowawczy szkoły.

Szkolny zestaw programów nauczania oraz program wychowawczy szkoły powinny tworzyć spójną całość, której przygotowanie i realizacja jest zadaniem całego zespołu nauczycieli.

Wprowadzenie do szkół średnich przedmiotu *podstawy przedsiębiorczości* stanowiło działanie zbieżne z przedsięwzięciami podjętymi w UE w ramach – mającej już tylko historyczne znaczenie – tzw. *Strategii Lizbońskiej*. W dokumencie tym przyjęto, że Unia Europejska stoi w obliczu zasadniczych przemian wynikających z globalizacji i wyzwań zmieniającej się, opartej na wiedzy gospodarce. W tych okolicznościach uznano, że jedną z najważniejszych dziedzin, która decydować będzie o sukcesie podjętych działań, jest odpowiednia edukacja, w ramach której niezbędna jest promocja nowych, kluczowych kompetencji, do których zaliczono kompetencje w zakresie przedsiębiorczości. Kompetencje kluczowe określone są w dokumentach unijnych jako te, których każdy człowiek potrzebuje do samorealizacji i rozwoju osobistego, przyjmowania aktywnej postawy obywatelskiej, osiągnięcia integracji społecznej i zatrudnienia⁶.

Z kolei przedsiębiorczość zdefiniowana jest jako zdolność osoby do wcielenia pomysłów w czyn. Obejmuje ona twórczość, innowacyjność i podejmowanie ryzyka, a także zdolność do planowania przedsięwzięć i prowadzenia ich dla osiągnięcia zamierzonych celów. Stanowi ona wsparcie dla wszystkich w codziennym życiu prywatnym i społecznym, zaś pracownikom pomaga uzyskać świadomość kontekstu ich pracy i zdolność wykorzystywania szans; jest podstawą bardziej konkretnych umiejętności i wiedzy potrzebnych osobom podejmującym przedsięwzięcia o charakterze społecznym lub komercyjnym. Ta rozbudowana definicja wskazuje na wieloaspektowość po-

⁵ *Podstawa programowa przedmiotu „ekonomia w praktyce”*.

⁶ Wniosek dotyczący zalecenia Parlamentu Europejskiego i Rady Unii Europejskiej w sprawie kluczowych kompetencji w uczeniu się przez całe życie – Bruksela, dnia 10.11.2005, COM (2005) 548 końcowy, 2005/0221 (COD).

jęcia przedsiębiorczości i potrzebę uwzględnienia rozległej wiedzy i umiejętności w jej kształtowaniu.

Analiza podstaw programowych i odpowiednich programów nauczania wskazuje na dwa zasadnicze bloki tematyczne dotyczące kształcenia w zakresie przedsiębiorczości w polskim systemie szkolnym. Jeden z tych bloków obejmuje treści dotyczące psychologicznych i socjologicznych uwarunkowań przedsiębiorczości. Drugi zaś skoncentrowany jest na ekonomicznych aspektach funkcjonowania współczesnego człowieka i radzeniu sobie w warunkach rozwiniętej gospodarki kapitalistycznej.

U podstaw tak określonego programu leży ugruntowane dość powszechnie przekonanie o skoncentrowaniu życia współczesnego człowieka wokół ekonomicznych konieczności, które wyznaczają warunki jego egzystencji, w znacznym stopniu kształtują jego tożsamość, są źródłem motywacji i narzucają styl międzyludzkich stosunków⁷. Imperatywny charakter tych konieczności implikuje wyrazistą potrzebę stworzenia warunków dla przygotowania stosownego kształcenia w tym zakresie.

Na tym tle zasadniczą kwestią jest sposób realizacji zadań programowych niezbędnych dla osiągnięcia postawionych celów. Przedmiotowe cele zostały sformułowane w załączniku do *Rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z dnia 21 maja 2001 r. w sprawie podstawy programowej kształcenia ogólnego*. Owe cele to:

1. Przygotowanie do aktywnego i świadomego uczestnictwa w życiu gospodarczym.
2. Kształtowanie postawy rzetelnej pracy i przedsiębiorczości.
3. Kształtowanie umiejętności pracy w zespole i skutecznego komunikowania się.
4. Poznanie mechanizmów funkcjonowania gospodarki rynkowej.
5. Znajomość roli państwa i prawa w gospodarce rynkowej.
6. Poznanie zasad funkcjonowania gospodarki europejskiej i światowej jako przestrzeni dostępnej dla polskich przedsiębiorców.

Efektywne wdrożenie szerokiego programu kształcenia dla przedsiębiorczości wymaga ciągłej ewaluacji podejmowanych działań. Badania podjęte w początkowym etapie wprowadzania tego projektu wskazują na niezadowalające wyniki kształcenia realizowanego w ramach przedmiotu *podstawa przedsiębiorczości*, w tym zwłaszcza w zakresie edukacji ekonomicznej. W szczególności uczniowie kończący nieekonomiczne szkoły średnie mieli

⁷ S. Ossowski, *O osobliwościach nauk społecznych*, Warszawa: PWN 1983, s. 29.

trudności ze zwerbalizowaniem zasad funkcjonowania gospodarki rynkowej, identyfikacją uwarunkowań związanych ze zjawiskiem bezrobocia, rolą państwa we współczesnej gospodarce, a także rozróżnianiem i stosowaniem podstawowych kategorii i narzędzi ekonomicznych. W niewielkim stopniu wykazywali się umiejętnościami rozwiązywania typowych problemów wynikających z konieczności ekonomicznych i przepisów prawa gospodarczego. Istotną trudność stanowiło dla nich rozwiązywanie problemów wymagających analizy i syntezy nowych zjawisk, formułowania planów działania i tworzenia strategii umożliwiających realizację postawionych celów⁸.

Refleksja dotycząca niezadowolających wyników kształcenia w ramach przedmiotu *podstawy przedsiębiorczości* sprowokowała dyskusję dotyczącą pytania, czy przedsiębiorczości można nauczyć, czy też mamy do czynienia raczej z nauką o przedsiębiorczości.

Chociaż badania dystansowe, przeprowadzone w związku z ww. pracami badawczymi, wskazują na wyraźną zależność między jakością procesu kształcenia i osiągnięciami uczniów, to jednak nazbyt akademickie traktowanie kształcenia w zakresie przedsiębiorczości nie przynosi oczekiwanych rezultatów. Stąd też obok obowiązkowego przedmiotu *podstawy przedsiębiorczości*, jak już wyżej wspomniano, wprowadzony został przedmiot uzupełniający *ekonomia w praktyce* o wyraźnie praktycznym charakterze. Wskazuje się przy tym, że ważnym aspektem formowania kompetencji przedsiębiorczych jest tworzenie klimatu na rzecz przedsiębiorczości, którego pozytywnym wyrazem może być uwzględnienie tej problematyki w planie wychowawczym szkoły i pozytywne zaangażowanie kadry pedagogicznej w jego realizację.

Niezależnie jednak od proponowanej czy też przyjętej koncepcji edukacji w zakresie przedsiębiorczości zasadniczym elementem w procesie kształcenia pozostaje obszar treściowy nauczanego przedmiotu. Takie zestawienie wiedzy i umiejętności istotnych dla danej dziedziny wiedzy ustalane jest zwykle na podstawie doświadczeń wybitnych jej przedstawicieli. Niemniej jednak opracowane w ten sposób projekty obarczone są w sposób naturalny subiektywnym podejściem autorów. Bardziej zobiektywizowaną procedurą opracowania treści kształcenia może być metoda analizy funkcjonalnej, której celem jest usystematyzowanie i ukierunkowanie działań w określonym obszarze. Metoda ta polega na określeniu układu kluczowych celów, a następnie przypisaniu działań potrzebnych do ich urzeczywistnienia.

⁸ J. Sikora, *Edukacja ekonomiczna jako niezbędny składnik wykształcenia ogólnego*, Warszawa: WSP TWP 2011, s. 143.

W odniesieniu do edukacji w zakresie przedsiębiorczości – i odpowiednio do polityki realizowanej w Unii Europejskiej – jako kluczowy cel w tym obszarze można przyjąć umiejętność tworzenia strategii i podejmowania działań umożliwiających racjonalne funkcjonowanie w warunkach gospodarki rynkowej i aktywne uczestnictwo w jej dynamicznych przemianach. Tak sformułowanemu celowi kluczowemu można przyporządkować określone funkcje kluczowe i odpowiadające im kompetencje. Zestawienie celu kluczowego i odpowiadających temu celowi funkcji zawarte jest w tabeli 1⁹.

Tabela 1. Zestawienie celu kluczowego i odpowiadających mu funkcji w odniesieniu do edukacji w zakresie przedsiębiorczości

CEL KLUCZOWY			
Tworzenie strategii i podejmowanie działań umożliwiających owocne funkcjonowanie w warunkach gospodarki rynkowej i aktywne uczestniczenie w jej dynamicznych przemianach.			
FUNKCJE KLUCZOWE			
A.	B.	C.	D.
Tworzenie strategii działań w środowisku ekonomicznym.	Racjonalne funkcjonowanie w warunkach gospodarki rynkowej.	Skuteczne funkcjonowanie na rynku pracy.	Aktywne uczestnictwo w procesie przemian gospodarczych.

Źródło: J. Sikora: *Edukacja ekonomiczna jako niezbędny składnik wykształcenia ogólnego*, Warszawa: WSP TWP 2011, s. 151.

Wypełnienie funkcji kluczowych wymaga uzyskania odpowiednich kompetencji, a zatem przyswojenia stosownej wiedzy i umiejętności, które należy starannie wyspecyfikować. Takie zestawienie może być podstawą organizacji procesu kształcenia. Jednak rzeczywista ocena efektywności kształcenia dokonywana będzie w trakcie faktycznej działalności człowieka w konkretnych uwarunkowaniach społeczno-ekonomicznych. Zaś miarą użyteczności zdobytych kompetencji będzie poziom satysfakcji uzyskany w wyniku podejmowanych działań.

Właściwe wykorzystanie określonej w ten sposób procedury oznaczania treści kształcenia w dziedzinie *przedsiębiorczości* wymaga uwzględnienia

⁹ Tamże, s. 151.

zmian zachodzących w otoczeniu oraz specyfiki sposobu funkcjonowania człowieka w organizacji.

Z perspektywy kształcenia dla przedsiębiorczości ważną okolicznością jest identyfikacja stosunków zachodzących między określoną formą życia społecznego a jednostkami uczestniczącymi w organizowanej w jej ramach działalności. Cechą konstytutywną tych relacji jest dla jednostki swoistość sytuacji, w której skonstruowana przez człowieka struktura społeczna staje się dla niego sztucznym środowiskiem, które w znacznym stopniu wyznacza zakres jego możliwych zachowań i rozciąga nad nim swoją kontrolę.

Specyficzną formą organizacji jest przedsiębiorstwo, które stanowi całość powołaną do realizacji celów gospodarczych ze strukturą wyraźnie determinującą zachowania pracowników. Przedsiębiorstwo, stanowiąc celowo zorganizowane przedsięwzięcie, poprzez swoje struktury ogranicza zakres zmienności i w ten sposób zwiększa poziom przewidywalności zachowań pracowników oraz stopień prawdopodobieństwa realizacji postawionych celów. Człowiek traktowany w przedsiębiorstwie/organizacji jako element większej całości poddany zostaje totalizującemu wpływowi otoczenia i w rezultacie traci znaczną część swojej wolności. Jednak z uwagi na imperatywny współcześnie charakter uczestnictwa w zorganizowanym w formule kapitalistycznej życiu gospodarczym realizacja celu zbiorowego umożliwia w tych warunkach (przynajmniej w pewnym stopniu) osiągnięcie celów jednostkowych.

Z perspektywy organizacji/przedsiębiorstwa pracownik w tradycyjnym ujęciu traktowany jest jako niezbędny element sił wytwórczych – zasobów potrzebnych do realizacji zadań produkcyjnych. Model ten, dominujący w industrialnej fazie kapitalizmu, zostaje obecnie przeformułowany zgodnie z logiką społeczeństwa sieciowego, które charakteryzuje się występowaniem:

- prawie wyłącznie cyfrowych technologii komunikacji sieciowej określającej sposób zarządzania dystrybucją informacji i technologii, które tworzą podstawową infrastrukturę coraz większego układu społecznych, politycznych i ekonomicznych praktyk,
- reprodukcji i instytucjonalizacji sieci, rozumianych jako podstawowe formy społecznej organizacji¹⁰.

Ważną okolicznością dotyczącą funkcjonowania jednostki i organizacji w tych warunkach jest dostęp do sieci i kontroli przepływów. Dostęp do sieci stanowi bowiem podstawowy warunek społecznego, ekonomicznego i politycznego uczestnictwa w społeczeństwie sieci. Z kolei brak tego dostępu jest wyrazem wykluczenia z głównego nurtu zachodzących procesów społecznych.

¹⁰ D. Barney, *Spoleczeństwo sieci*, Warszawa: Sic! 2008, s. 36.

Konsekwencją tego stanu rzeczy jest zjawisko przechodzenia od masowej, wystandaryzowanej produkcji do elastycznego dopasowania się do potrzeb ludzi według logiki: $N = 1$, $R = G$, która staje się obecnie podstawą organizacji produkcji, dystrybucji i konsumpcji. Logika ta oznacza koncentrowanie uwagi przedsiębiorców na indywidualnym konsumencie i wynikających z jego doświadczenia potrzebach. Jednak efektywna realizacja jednostkowych potrzeb wymaga dostępu do globalnych zasobów i formowania trwałych relacji z klientami.

Chociaż przedsiębiorstwa pozostają ciągle podmiotami akumulacji kapitału, to jednak działalność gospodarcza koncentruje się coraz częściej na organizowaniu procesu tworzenia wartości w sieci. W tych warunkach dokonuje się transformacja modelu charakterystycznego dla industrialnego państwa dobrobytu, w którym organizacja pracy realizowana była na bazie dobrze zdefiniowanych klasyfikacji zawodów i trwałych zobowiązań wobec pracowników w postaci kodeksów pracy, umów zbiorowych itp., a standardową formą pracy było zatrudnienie w regularnych godzinach pracy, w określonym miejscu. Ścieżka zawodowa pracownika obejmowała zwykle przygotowanie do wykonywania zawodu w ramach systemu edukacyjnego, a doskonalenie zawodowe przebiegało w formie szkoleń, zwykle w tym samym zawodzie, a często w tym samym zakładzie pracy przez wiele lat.

Obecnie jednak, chociaż praca ludzka pozostaje kluczowym czynnikiem w działalności gospodarczej, zasadniczo zmieniły się oczekiwania związane z „elastycznością pracy”, wymuszone przez zmieniającą się organizację pracy, co wyraża się w:

- zapotrzebowaniu na niestandardowe formy zatrudnienia,
- samozatrudnieniu,
- czasowej i przestrzennej dyslokacji pracy,
- wielokrotnemu przekwalifikowaniu się w okresie aktywności zawodowej,
- przekonaniu, że tylko wiedza może stanowić trwałe źródło przewagi konkurencyjnej.

Zjawiska te są pochodną tworzącego się społeczeństwa sieci. Rodzi to zasadnicze konsekwencje dla sposobu przygotowania uczniów i młodzieży do funkcjonowania w przedsiębiorstwach społeczeństwa sieci – w tym dla kształtowania kompetencji w zakresie przedsiębiorczości. Oznacza to, że tworzone modele formowania treści kształcenia w tym obszarze wymagają stałej ewaluacji i dostosowania do zmieniających się potrzeb.

Odrębną kwestią, przekraczającą ramy niniejszego artykułu, są metodyczne aspekty kształcenia na rzecz przedsiębiorczości. Z jednej strony

mamy tu do czynienia z formowaniem postaw przedsiębiorczych, z drugiej zaś – z potrzebą wyposażenia uczniów i młodzieży w kompetencje niezbędne do owocnego funkcjonowania w warunkach rozwiniętego kapitalizmu. Pragmatyczne podejście, wyrażające się w dążeniu do skuteczności podejmowanych działań w ramach gospodarki rynkowej, wymaga skorelowania wysiłków w każdym spośród wymienionych wyżej obszarów. Jednak ujmując tę kwestię z perspektywy edukacji, B. Suchodolski zwracał uwagę na różnice zachodzące między pedagogicznym punktem widzenia a usytuowaniem tej problematyki w ramach ekonomii. Z punktu widzenia pedagoga praca jest bowiem czynnikiem osobotwórczym, a nie sposobem, w jaki produkuje się rzeczy i realizuje usługi. Ten dylemat stanowi wyrazistą ilustrację napięć, jakie występują w życiu ludzi między ich „funkcją” a „egzystencją”¹¹. Egzemplifikuje się on w ciągle aktualnym pytaniu o funkcję edukacji w kulturze i jej udział w udostępnianiu ludziom zasobów niezbędnych do radzenia sobie w stale zmieniającym się świecie.

Streszczenie: Przedmiotem artykułu jest organizacja procesu kształcenia w dziedzinie przedsiębiorczości w polskim systemie edukacyjnym. Autor na tle wytycznych sformułowanych w podstawach programowych przedmiotu *podstawy przedsiębiorczości* charakteryzuje genezę i cele programowe na poszczególnych etapach kształcenia. Odwołując się do przeprowadzonych badań, dokonuje wstępnej oceny efektywności wdrożenia programu kształcenia dla przedsiębiorczości w polskich szkołach średnich.

Słowa kluczowe: przedsiębiorczość, podstawa programowa, gospodarka rynkowa, społeczeństwo sieci

Abstract: The subject of the article is the organization of entrepreneurship education process in the Polish educational system. The author characterizes the origin of the subject in schools and the programme objectives on individual levels of education in the context of the guidelines formulated in the school curriculum. Referring to the research conducted, he makes a preliminary assessment as regards implementation of the education entrepreneurship programme in Polish high schools.

Keywords: entrepreneurship, market economy, network society, education

¹¹ B. Suchodolski, *Wychowanie mimo wszystko*. WSiP. Warszawa 1990, s. 333-334.

Bibliografia

- Barney D., *Spółeczeństwo sieci*, Warszawa: Sic! 2008.
- Ossowski S., *O osobliwosciach nauk społecznych*, Warszawa: PWN 1983.
- Podstawa programowa przedmiotu „ekonomia w praktyce”.*
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 27 sierpnia 2012 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół (Załącznik nr 2 i 4).*
- Sikora J., *Edukacja ekonomiczna jako niezbędny składnik wykształcenia ogólnego*, Warszawa: WSP TWP 2011.
- Suchodolski B., *Wychowanie mimo wszystko*, Warszawa: WSiP 1990.